

BARBARA MARKIEWICZ

AKTUALNE ZNACZENIE MYŚLI FRANZA ROSENZWEIGA

Od paru już lat zaobserwować można wzrastające zainteresowanie twórczością Franza Rosenzweiga, Świadczą o nim zarówno tłumaczenia jego prac na obce języki (fragmenty *Stern der Erlösung* ukazały się także w języku polskim, w „Znaku” nr 377—78, 1986 r.), jak i rosnąca liczba poświęconych mu opracowań i monografii. Uwagę zwraca zwłaszcza świetna praca St. Mosesa *Système et Révélation. La Philosophie de Franz Rosenzweig* (Paris 1982) z przedmową E. Levinasa, jednego z najgorętszych orędowników myśli Rosenzweiga.

Franz Rosenzweig urodził się w 1886 roku w Kassel, w zasy-milowanej już za czasów Bismarcka rodzinie żydowskiej. Zgodnie z życzeniem swego ojca studiował początkowo medycynę, później jednak zainteresował się historią (brał udział w prowadzonych przez F. M e i - n e c k e g o seminariach) oraz filozofią. W tym czasie zbliżył się także do chrześcijaństwa. Przełomowym momentem w jego życiu stało się jednak zetknięcie z judaizmem. Jego udział w obrzędach związanych z żydowskim świętem Jom Kipur zadecydował o powrocie do wiary przodków. Decyzja ta wiązała się także ze zmianą dotychczasowych koncepcji filozoficznych. W krystalizowaniu się świeżych poglądów, które on sam określił jako „nowe myślenie” dużą rolę odegrało spotkanie z H. C o - h e n e m i M. Buberem oraz toczące się wówczas dyskusje na temat tożsamości niemieckich Żydów. Filozoficzny profil „nowego myślenia” określało odejście od H e g l a i zainteresowanie się F. Rosenzweiga filozofią Schellinga (przede wszystkim wydanym wówczas dziełem Schellinga *Die Weltalter* — Leipzig 1913). Największe dzieło F. R o - senzweiga, *Stern der Erlösung* (*Gwiazda zbawienia*), powstało w czasie I wojny światowej, gdy przebywał on jako ochotnik w okopach na froncie wschodnim. Dzieło to uznawane obecnie za jedno z największych wydarzeń tzw. „filozofii dialogowej”, zaliczane jest do nurtu filozofii egzystencjalnej oraz zestawiane najczęściej z *Sein und Zeit* Heideggera. Po wojnie F. Rosenzweig zajął się działalnością dydaktyczną, należał do założycieli i pierwszych dyrektorów działającego we Frankfurcie *Freies Jüdisches Lehrhaus*. Wskutek ciężkiej choroby (paraliż po-

stępowy) w ostatnich latach życia przykuty był do łóżka. Zmarł w wieku 13 lat, w roku 1929.

Obecne zainteresowanie koncepcjami F. Rosenzweiga a można również potraktować jako oznakę zachodzących w filozofii współczesnej zmian. Przez długi okres czasu dzieło *Stern der Erlösung* czytane było przez niewielką grupę ludzi i powszechnie uchodziło za pracę teologiczną. Dla publiczności filozoficznej F. Rosenzweig pozostawał przede wszystkim komentatorem dzieł Hegla, autorem jednej z najlepszych po dziś dzień prac poświęconych heglowskiej filozofii politycznej *Hegel und der Staat*, a także odkrywcą i pierwszym wydawcą tekstu *Eine Ethik*. Dopiero coraz powszechniej odczuwane od połowy lat siedemdziesiątych wyczerpanie się możliwości dotychczasowych filozoficznych inspiracji, opisywane przede wszystkim jako kryzys racjonalności nowożytnej, wysuwanie na pierwszy plan nie jedności, która stanowiła jej zasadniczy element, lecz różnorodności, a stąd również konieczność określenia warunków istnienia tej różnorodności, czyli dialogu — pozwoliło odkryć aktualne filozoficzne znaczenie myśli F. Rosenzweiga.

Za jedną z pierwszych prób określenia miejsca twórczości F. Rosenzweiga w myśli współczesnej uznać można międzynarodową konferencję — jaka w dniach 7—11. 12. 1986 roku odbyła się w rodzinnym mieście F. Rosenzweiga w Kassel (RFN) z okazji 100-lecia jego urodzin. Konferencję tę zorganizował Universität Gesamthochschule Kassel, jej przygotowaniem kierował prof. dr Wolfdietrich Schmied-Kowarz i k. Konferencja spotkała się z dużym zainteresowaniem, towarzyszyło jej też szereg imprez zorganizowanych przez władze miejskie, tematycznie z nią związanych, jak np. wystawa obrazująca dzieje Żydów w Kassel do roku 1933. Na konferencję zgłoszono 62 referaty, w czasie jej trwania przedstawiono 42. Ich autorzy reprezentowali Izrael, USA, Wielką Brytanię, Włochy, Francję, Polskę, Węgry, Holandię, Islandię, Austrię i oczywiście RFN.

Ponieważ nie sposób omówić tutaj wszystkich zaprezentowanych w czasie trwania konferencji referatów, chcielibyśmy wskazać tylko na najważniejsze poruszane w nich wątki tematyczne.

Pierwsza grupa referatów⁷, o których trzeba tutaj wspomnieć z racji jubileuszowego charakteru konferencji, to referaty związane z istotnymi fragmentami biografii F. Rosenzweiga. Biografię tę ująć można także jako pewien model żydowskiej egzystencji. Tak właśnie przez osobiste losy F. Rosenzweiga ujął dzieje Żydów w Niemczech jego syn, Rafael N. Rosenzweig, mieszkający obecnie w Tel Aviwie, w swym referacie pt. *Deutscher und Jude — Franz Rosenzweigs Weg zum jüdischen Volk*. Wskazał on, iż Rosenzweig poszukiwał modelu nie asymilacji Żydów w Niemczech, lecz symbiozy obu kultur. Symbo-

tem takiej symbiozy może być dokonany przez niego, wraz z Buberem, przekład hebrajskiej *Biblii* na język niemiecki. Do problemu „religijnego kryzysu” w życiu Rosenzweiga i uwarunkowań jego decyzji powrotu do żydowskiej tradycji, nawiązała w swym referacie pt. *Warum liess sich Rosenzweig nicht taufen?* Rivka Horwitz (Beer Sheva). O chorobie F. R o s e n z w e i g a, która pod koniec życia przykuła go do łóżka pisał M. G. G o l d n e r (Palo Alto).

W szeregu referatach omówiono także wpływ przyjaciół i znajomych F. Rosenzweiga na rozwój jego przekonań religijnych i charakter filozoficznych rozstrzygnięć. Jego kontakty z II. Ehrenbergiem, W. von Weizsäckerem, G. Scholemem, H. Cohenem, E. R o s e n s t o c k i e m, M. Rosenstock-Huessy i M. Buberem przedstawili w swych referatach m. in.: W. Licharz (Bonn), J. Jacob (Heidelberg), M. Brock (Duisburg), D. Mach (Jerusalem), M. E h r e n b e r g (Würzburg). G. B r a k e l m a n n (Bochum), H. R. H u e s s y (Jericho VT). Na temat pedagogicznych koncepcji F. Rosenzweiga pisali w swych referatach II. Feidel-Mertz (Kassel) i J. E. Seifert (Kassel) — obok N. Glatzera (Boston), M. Hamburgera (Walen), W. L i c h a r z a (Bonn), Jos op't R o o t a (Maastricht), F. R o s e n b a u m a (Berkeley), wzięli oni także udział w dyskusji na temat *Freies Jüdisches Lehrhaus* we Frankfurcie, którym kierował F. R o s e n z w e i g, przedstawiając jego losy i sytuację obecną.

Drugim, równie ważnym wątkiem tematycznym konferencji była próba prezentacji myśli F. Rosenzweiga, jego zasadniczego dzieła *Stern der Erlösung*, oraz ich aktualnego znaczenia.

W twórczości F. Rosenzweiga można wyróżnić dwa wyraźnie odgraniczone okresy. Pierwszy to okres studiów historycznych i szczególnego zainteresowania filozofią Hegla. W tym właśnie okresie powstała jego praca doktorska, napisana pod kierunkiem F. M e i n e c k e g o. *Hegel und der Staat*. Znaczenie tego okresu w poglądach F. Rosenzweiga przedstawił w swym referacie pt. *Rosenzweig und Hegel* prof. O. Pöggeler (Bochum). Jego zdaniem Rosenzweig jeszcze po „zerwaniu” z H e g l e m nadal został heglistą. Także prof. S. A v i n e r i (Jerusalem) w swym referacie *Rosenzweig's Hegel Interpretation. Its Relationship to the Development of His Jewish Reawakening*, skoncentrował się przede wszystkim na analizie pracy Rosenzweiga *Hegel und der Staat*. Omówił dokonaną w niej przez F. Rosenzweiga analizę heglowskiego ujęcia żydostwa i stwierdził, iż nawet w swym późniejszym ujęciu istoty żydostwa F. Rosenzweig paradoksalnie nawiązuje do tych heglowskich rozważań.

Natomiast na związku myśli Rosenzweiga z filozofią późnego Schellinga wskazywał w swym referacie Vom *Totalexperiment des*

Glaubens. Kritisches zur positiven Philosophie Schelling und Rosenzweigs prof. W. Schmied-Kowarzik (Kassel). Jego zdaniem Rosenzweig w swoim „nowym myśleniu” doprowadził do końca to, co stworzył jako „filozofię pozytywną” Schelling, równocześnie przewyciężając dawną idealistyczną filozofię. To zresztą zwrócenie się ku filozofii późnego S c h e l l i n g a, zwłaszcza rozwiniętej przez niego odmiennej od heglowskiej koncepcji dziejów, odegrało ważną rolę w kształtowaniu się samodzielnych poglądów F. R o s e n z w e i g a. Jego twórczość sytuuje się zdecydowanie w horyzoncie myśli postheglowskiej i tak jak np. myśl Kierkegaard a, także staje się filozofią egzystencji. Właśnie w takim kontekście przedstawił myśl F. Rosenzweiga prof. Rotenstreich (Jeruzalem) w referacie pt. *Rosenzweig und die Existenzphilosophie*. Jego zdaniem dwa elementy pozwalają wpisać koncepcję F. Rosenzweiga do współczesnej filozofii egzystencjalnej: podjęcie przez niego problematyki lęku przed śmiercią oraz krytyczne rozstanie z filozofią H e g l a. Analizując odejście Rosenzweiga od tradycyjnej filozofii, przede wszystkim jego rozstanie z H e g l e m wskazał jednak na pewne wspólne elementy systemu Rosenzweiga z kantowskimi trzema ideami — człowiek, świat i Bóg.

Problem śmierci w *Stern der Erlösung* przedstawił także w swym referacie prof. W. Marx (Freiburg). Włączenie koncepcji F. Rosenzweiga do nurtu filozofii egzystencjalnej stworzyło również okazję do określenia jej miejsca wśród innych, zaliczanych do tego nurtu, filozofii. Powiązania i różnice między filozofią R o s e n z w e i g a i M. Heideggera, które rozważano w szeregu referatów stały się tematem zasadniczym referatów A. U d o f f a (Baltimore) i S. S. S c h w a r z s c h i l d a (St. Louis).

Ogólne znaczenie koncepcji F. Rosenzweiga w kontekście filozofii współczesnej (Bergson, Husserl, Heidegger, Buber, B e n j a m i n, Szkoła Frankfurcka, Levinas, Apel) a także jej znaczenie dla „egzystencji ludzkiej” w XX wieku przedstawił B. C a s p e r (Freiburg) w referacie pt. *Zeit — Erfahrung — Erlösung. Zur Bedeutung des Denkens Franz Rosenzweigs für das 20 Jh.* Zaprezentowano również analizy zasad konstrukcyjnych i zawartości merytorycznej *Stern der Erlösung* — H. J. Görtz (Hanower). Rozwinięto także niektóre szczegółowe wątki koncepcji F. Rosenzweiga, takie jak np. problem mitu (Ze'ev Levy, Haifa); czasu i historii (S. T. K a t z, Ithaca New York. L. H. E h r l i c h, Amherst, U. H o r t i a n, Hanover); — wolności (T. Gadacz, Kraków), nicości (N. N. Samuelson, Philadelphia); mesjanizmu (B. Markiewicz, Warszawa); Sprachdenken (A. Bauer. Freiburg). Przedstawiono także referaty analizujące problemy teologiczne zawarte w dziele F. Rosenzweiga oraz jego interpretację *Biblij*

(P. M. Morris, Lancaster; E. Z. C h a r r y, New York; II. J. Herring, Leiden; Sh. Talmon, Jerusalem). Wydobyto także niektóre problemy specyficznie etyczne (W. S. Dietrich, Islandia) i estetyczne (A. Mayer-de Pay, Tübingen; G. B a f f o, Perugia; II. G. Flicinger, Kassel) zawarte w dziele F. Rosenzweiga. O aktualności myśli F. Rosenzweiga w kontekście politycznym mówił na zakończenie konferencji St. Moss (Jerusalem) w referacie pt.: *Politik und Religion. Zur Aktualität Franz Rosenzweigs*.

Oprócz podsumowania dotychczasowych badań nad filozofią F. Rosenzweiga, jak i przedstawienia badań inspirowanych jego myślą konferencja w Kassel miała także inne jeszcze, choć nie mniej ważne i aktualne znaczenie. O tym jej aspekcie mówił w swym inauguracyjnym wykładzie pt. *Franz Rosenzweig und das Ende des deutschen Judentums* znany żydowski pisarz i publicysta Schalom B e n - C h o r i n. Wykład ten nieprzypadkowo zresztą wygłoszony został w kościele ewangelickim — możliwość spotkania Żydów i Chrześcijan to jeden z ważniejszych wątków myśli F. Rosenzweiga. On sam niejako przeżył doświadczenie obu religii, będąc bliski nawrócenia na chrześcijaństwo i ostatecznie powracając do żydostwa. Przejmującym świadectwem tego dialogu może być jego korespondencja prowadzona podczas I wojny światowej z przyjacielem Rosenstockie m.

Ten dialog tak ważny dla współczesnego nam świata, w samych Niemczech ma jednak jeszcze dodatkowe znaczenie. Ben-Chorin nazwał F. Rosenzweiga „ostatnim niemieckim Żydem”. Powrócił on bowiem do swojego żydostwa poprzez kulturę i język niemiecki. Jego najważniejsze dzieło, dzieło o żydowskiej egzystencji — *Stern der Erlösung* napisane zostało w języku niemieckim, który do końca uznawał za swój język ojczysty. Faszyzm przerwał i ostatecznie zakończył historię niemieckich Żydów, która rozpoczęła się wraz z działalnością i twórczością M. Mendelssohna. Konferencja w Kassel stała się więc okazją do spotkania Żydów i Niemców.

O wadze tego spotkania świadczyło i to, że patronat nad nim objął prezydent RFN Richard von Weizsäcker, który w liście skierowanym do jej uczestników podkreślił znaczenie takich spotkań dla dzisiejszych Niemiec. Wątek ten od strony żydowskiej podjął także w swym liście E. Levinas, który nie przybył na konferencję osobiście, gdyż przysiągł, iż stopa jego nigdy nie stanie na ziemi niemieckiej. O tej aktualności konferencji mówili także, otwierając ją, Minister Nauki i Kultury Hessji dr. Vera Rudiger i burmistrz miasta Kassel Hans Eichel, który wskazał na konieczność kształcenia świadomości historycznej. Wagę tego problemu, w obliczu odradzających się niebezpiecznych dawnych resentymentów wśród niemieckiej młodzieży podkreślił także w swym

inauguracyjnym przemówieniu rektor Uniwersytetu w Kassel, prof. Franz Neumann.

O możliwości i znaczeniu takiego spotkania Niemców i Żydów w Europie „po Auschwitz”, mówiono także podczas publicznej, transmitowanej przez telewizję dyskusji, która odbyła się w ramach konferencji. Celem takiego spotkania, co do tego wszyscy byli zgodni, nie jest i nie może być zapomnienie i wymazanie historii, ale namysł nad tym, co się stało, próba filozoficznego zrozumienia. O aktualności myśli F. R o s e n z w e i - g a najlepiej świadczy to, że poprzez jego dzieło taki namysł stał się właśnie możliwy.